

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Menselijke waardigheid in de christendemocratische traditie: een parlementaire terugblik op medisch-ethische debatten

Sinds de jaren zestig is de christelijke inkleuring van menselijke waardigheid minder vanzelfsprekend geworden. De gevolgen daarvan komen bij uitstek naar voren bij medisch-ethische vraagstukken omtrent het begin van het leven. Zo wordt de waarde van het ongeboren leven niet langer als absoluut gezien, maar afgewogen tegen andere waarden en belangen. Een parlementaire terugblik geeft inzicht in hoe het CDA is omgegaan met het concept menselijke waardigheid in een radicaal veranderende samenleving.

door *Bart Jan Heine*

De auteur is promovendus aan het instituut Politieke Wetenschap aan de Universiteit Leiden. Hij werkt aan een proefschrift over de Nederlandse consensusdemocratie.

EEN VAN DE OPVALLENDE DADEN van het christelijke kabinet-Heemskerk was de zedelijkheidswet van 1911. Deze wet van de katholieke minister van Justitie Robert Regout (1863-1913) stelde onder meer pornografie, het verspreiden en adverteren van contraceptiva, prostitutie, bordelen en souteneurschap strafbaar. Ook vond er een aanscherping van de abortuswetgeving plaats.¹ Deze wet kan als een reactie worden gezien op de *laissez faire*-politiek van de negentiende eeuw. Hoewel de liberalen en de sociaaldemocraten in die tijd met het vastleggen van de moraal meestal niet zo ver wensten te gaan als de confessionelen, hanteerde men veelal geen principieel andere normen. Sommige vrijzinnig liberalen beschouwden

de zedelijkheidswetgeving zelfs als een logische uitbreiding van de sociale wetgeving.² In de burgerlijke samenleving van Nederland bleven de zedelijkheidsbepalingen van Regout tot ver in de jaren zestig onverminderd van kracht.³ Pas tegen het einde van de jaren zestig zouden door de veranderende opvattingen over seksualiteit, gezinsplanning en huwelijk thema's als anticonceptie en abortus bespreekbaar worden.

ABORTUS PROVOCATUS: DE TERUGKEER VAN DE ANTITHESE

Door de veranderende moraal werd de bestaande abortuswetgeving gedurende de jaren zestig krachteloos. Wet en praktijk liepen steeds verder uit elkaar en justitie trad niet langer op tegen 'illegale' abortussen. Deze gedoogsituatie noopte de regering tot ingrijpen of het aanpassen van de wet. Het kabinet-Biesheuvel I (1971-1972) kwam daarom in juni 1972 met een wetsontwerp dat een nadrukkelijk confessionele grondtoon had. Abortus bleef strafbaar, tenzij voortzetting van de zwangerschap voor het lichamelijke en geestelijke welzijn van de vrouw een ernstige bedreiging vormde.⁴ Dit wetsvoorstel werd echter door de val van het kabinet niet meer behandeld. Het daaropvolgende kabinet-Den Uyl (1973-1977) was sterk verdeeld over het abortusvraagstuk, zoals bijvoorbeeld bleek tijdens de vruchteloze pogingen van de minister van Justitie Dries van Agt (KVP) om de abortuskliniek Bloemhove te sluiten. Hopeloos verdeeld liet de regering het initiatief voor nieuwe abortuswetgeving uiteindelijk over aan het parlement.⁵ Dit leidde tot twee initiatiefwetsvoorstellen, die in 1976 tegelijkertijd in het parlement werden besproken. Het daaropvolgende debat liet de nadrukkelijke terugkeer zien van de antithese in de Nederlandse politiek: de scherpe politieke scheidslijn tussen seculiere en confessionele partijen die de politiek eind negentiende en begin twintigste eeuw zozeer had bepaald.

In het sociaal-liberale wetsvoorstel van PvdA en VVD werd gepleit voor een vergaande legalisering van abortus. Het uitgangspunt van het voorstel lag in het beslissingsrecht van de vrouw dat werd afgewogen tegen de gedurende de zwangerschap toenemende beschermwaardigheid van het ongeboren leven.⁶ Het voorstel stond voor een 'neutrale' staat, die zo veel mogelijk ruimte bood aan de gewetensvrijheid van de vrouw. Het Tweede Kamerlid Gerrit van Dam (ARP) stelde daarop dat 'wanneer het gaat om fundamentele zedelijke vraagstukken, de ontkenning van normen die boven het menselijke geweten uitgaan, leidt tot een gezamenlijke stellingname van socialisten en liberalen'.⁷ Hannie van Leeuwen (ARP) wees in dit verband op het samenvloeien van het liberalisme en socialisme, omdat beide politieke filosofieën ten diepste uitgaan van een autonome mensvisie.⁸

Tegenover het PvdA/vvd-voorstel stond het confessionele wetsontwerp van Gardeniers-Berendsen (KVP) en Van Leeuwen (ARP). In het debat gingen de initiatiefnemers in op de fundering van de beschermwaardigheid

Het liberalisme en socialisme gaan beide ten diepste uit van een autonome mensvisie

van het leven, de taak van de staat daarin en de plaats van christelijke uitgangspunten in een snel veranderende samenleving.

Vanuit het christendemocratische perspectief stonden bij de abortuskwestie de vragen ‘Wat is de

mens?’ en ‘Wat is de verhouding van de mens tot de ander en tot God?’ centraal. In het parlement werd dit mooi verwoord door Hannie van Leeuwen: ‘Wie over een mensenleven in Bijbels perspectief wil spreken, kan tot geen andere conclusie komen dan dat het leven door God wordt en is geschonken: Hij heeft ons geweven in de schoot van onze moeder. Het leven van de mens [is] schepping en gave van God. De mens, gesteld ook in de hoge positie van Gods beeldrager te zijn, die zijn verantwoordelijkheid tegenover God en de naaste zal dienen waar te maken.’⁹ Vanuit dit mensbeeld stond men voor de bescherming van en de eerbied voor het menselijke leven, ongeacht het ontwikkelingsstadium of de verschijningsvorm.¹⁰

Dit christelijke concept van menselijke waardigheid diende volgens de initiatiefnemers de hoeksteen te zijn en te blijven van ieder politiek beleid en dus ook bij de abortuswetgeving.¹¹ Zij benadrukten dat de oudste en meest fundamentele taak van de overheid de bescherming van het menselijke leven is. Daarom heeft de staat de plicht om ook het leven in de moederschoot zo veel mogelijk te beschermen.¹² Bij de liberalisering van de abortuspraktijk was volgens Gerrit van Dam ‘niets meer en niets minder in het geding dan één van de meest kardinale taken van de overheid, alsmede het rechtskarakter van onze rechtsstaat’.¹³ Mocht het voorstel van socialisten en liberalen worden aangenomen, dan zou dit volgens confessionelen de grondslag van de rechtsstaat veranderen. Dat was de fundamentele keuze waarvoor men stond.

In de samenleving was tegen het einde van de jaren zestig de confessionele opvatting een minderheidsstandpunt geworden, hetgeen leidde tot een dilemma. Enerzijds wensten de christendemocraten te staan voor hun principes, maar anderzijds voelde men ook de verantwoordelijkheid om bepaalde ontwikkelingen in de samenleving in goede banen te leiden. Hannie van Leeuwen (ARP) zocht deze spanning ‘op te lossen’ met een afweging tussen twee criteria, namelijk ‘het absolute criterium van de eis van Gods wet en het relatieve criterium van de zedelijke draagkracht van het volk’.¹⁴ Op basis hiervan kwamen de voorlopers van het CDA uit op een ‘Nee, ten-

zij'. Dit standpunt betrof een beperkte legalisering van abortus, waarbij de centrale gedachte van de abortuswet de beschermwaardigheid van het ongeboren leven bleef.

Uiteindelijk werd het wetsvoorstel van PvdA en vvd door de Tweede Kamer aangenomen, maar later alsnog verworpen door toedoen van de vvd-fractie in de Eerste Kamer. Tijdens de formatie van het kabinet-Van Agt I werd de legalisering van abortus met een 'compromis' tussen vvd en cda geregeld. Het cda had gepoogd om een midden te vinden tussen enerzijds de beschermwaardigheid van het leven en anderzijds de noodsituatie van de vrouw. Door het ontbreken van een duidelijke definitie van deze noodsituatie was feitelijk echter niets anders gecreëerd dan 'abortusvrijheid met bedenktijd', met als grens de levensvatbaarheid van het ongeboren leven buiten de moederschoot.

POSTABORTUSTIJDPERK: VOORBIJ DE ANTITHESE

De gemaakte keuzes en afwegingen over de beschermwaardigheid van het leven bij het abortusvraagstuk waren in hoge mate bepalend bij de beoordeling van nieuwe kwesties. Vanaf de jaren tachtig werd het cda door de medisch-technologische ontwikkelingen gedwongen om zich te verhouden tot vraagstukken als in-vitrofertilisatie (ivf), embryo-onderzoek, prenatale screening en embryoselectie.

De parlementaire opstelling van het cda laat hier een terugkerend plei-dooi zien om de politiek leidende te laten zijn. In het ivf-debat in 1989 werd door Frouwke Laning-Boersema (cda) benadrukt dat technologie geen opzichzelfstaande onbeïnvloedbare grootheid behoorde te zijn: 'Ethische reflectie en maatschappelijke beïnvloeding zullen bepalend moeten zijn voor de plaats van de technologie, en niet omgekeerd.'¹⁵ De leidende vraag voor het cda was hier: 'Hoe kunnen wij bewerkstelligen dat onrijpe en kwade producten aan de biomedische technologieboom verdorren en dat wij alleen die vruchten in ontvangst nemen die de mens en de samenleving ten goede komen?'¹⁶ Dit thema over de grenzen aan wetenschap en technologie kwam in 2001 ook terug bij het debat over de embryowet. Het cda had toen bij monde van Clémence Ross-van Dorp kritiek op de neiging van Paars om de publieke opinie te legaliseren: 'Het cda vindt (...) dat breed gedragen opvattingen niet per se ethisch juiste opvattingen zijn. Het cda is van opvatting dat aan een breder gedragen moraal door de politiek vorm moet worden gegeven.'¹⁷ In deze discussie over de embryowet stonden weliswaar alle partijen op het standpunt dat er ethische grenzen moesten worden gesteld, maar vaak legden partijen als vvd of PvdA de grenzen ruimer.¹⁸ Niettemin stelde ook het cda zich in het algemeen terughoudend op

bij het stellen van normen door de politiek. De christendemocraten deden in het debat hun best om niet al te antiwetenschappelijk over te komen – iets waarvoor zij vreesden.¹⁹ Tegelijkertijd zagen ze een groot ethisch dilemma. Enerzijds is het wegnemen van het lijden van mensen een nobel streven, zo stelde Clémence Ross-van Dorp, maar anderzijds geldt: ‘Mag alles wat technisch gesproken kan? Moeten er grenzen aan mogelijkheden van onderzoek en toepassing gesteld worden en, zo ja, op welke gronden? Het gaat om grote dilemma’s, om zeer principiële vraagstukken.’²⁰

Dit dilemma laat zien dat bij het beoordelen van nieuwe medisch-ethische kwesties de christendemocratie een eigenstandige positie inneemt. Wetenschap en technologie zijn geen opzichzelfstaande grootheden en de vraag is telkens hoe nieuwe ontwikkelingen in goede banen kunnen worden geleid of eventueel ingeperkt. Om deze vraag te beantwoorden is het concept van de menselijke waardigheid voor het CDA een belangrijke grond. Tegelijkertijd blijkt het teruggrijpen op de christelijke voorstelling ervan niet zonder problemen.

In het ivf-debat in 1989 pleitte het CDA voor een aantal grondlijnen om te voorkomen dat de biomedische wetenschap maatschappelijk ongewenste

Het CDA waarschuwde voor de Verdinglichung van het menselijke leven

resultaten zou voortbrengen. Men baseerde zich op het concept van de beschermwaardigheid van het leven vanaf de conceptie. Het embryo is een doel in zichzelf, want het heeft een intrinsieke waarde en mag niet worden gereduceerd tot

middel of een klomp cellen. Men waarschuwde voor de *Verdinglichung* van het menselijke leven.²¹ De menselijke waardigheid stond ook centraal in het debat over de embryowet uit 2001. Het CDA worstelde hier met het idee van de toenemende beschermwaardigheid zoals dat naar voren kwam in het Paarse wetsvoorstel en ook in eerdere wetgeving (abortus en ivf) waaraan het CDA had meegewerkt. Dit concept botste met hoe Ross-van Dorp als woordvoester van het CDA de ontwikkeling van de bevruchte eicel tot een volwassen mens als een continuüm beschouwde: ‘Nergens is een punt aanwijsbaar waarvan gezegd kan worden: daar gaat het over van een embryo of een bevruchte eicel in een mens. Het gaat om een mens in wording dat alle potenties heeft om (...) uit te groeien tot een mens, een mens als beelddrager Gods met een waardigheid die niet zomaar aangetast mag worden en die niet afhangt van de waarde die anderen het geven.’²² Naar aanleiding van deze ‘christelijke’ fundering van de menselijke waardigheid werd direct gevraagd naar de opvatting van het CDA over ivf en het bestaan van zogenaamde restembryo’s.²³ Immers, het bestaan van overtol-

lige embryo's botst met het idee dat het leven een continuüm is. Niettemin was ivf volgens het CDA toelaatbaar, omdat men in zekere zin uitging van een toenemende beschermwaardigheid. Ross-van Dorp verwoordde dat zelf als volgt: 'het CDA [houdt] niet altijd ten koste van alles vast aan de beschermwaardigheid van een embryo of foetus. Er kunnen waarden in het geding zijn die de beschermwaardigheid van groeiend menselijk leven overstijgen. Maar zaken zoals wetenschappelijk of economisch belang kunnen naar de opvatting van het CDA het gebruik van embryo's volstrekt niet rechtvaardigen.'²⁴ Het concept van de toenemende beschermwaardigheid impliceert een relativering van de beschermwaardigheid van het ongeboren leven vanaf de conceptie. De beschermwaardigheid is niet langer absoluut, waardoor andere waarden en belangen boven de waarde van het ongeboren leven kunnen gaan. Met het omarmen van deze relativering liet het CDA zijn antithetische houding van de jaren zeventig grotendeels varen.

De aanvaarding van het concept van de toenemende beschermwaardigheid door het CDA werkte duidelijk door in de standpuntbepaling over embryoselectie, de zogenaamde pre-implantatie genetische diagnostiek (pgd). Het CDA, dat een grote rol had gespeeld bij de totstandkoming van de wetgeving over abortus en ivf, kon moeilijk kritisch zijn over de selectie van een 'imperfect' klompje cellen vanwege een bepaalde genetische aandoening.²⁵ Toch benadrukte Henk-Jan Ormel (CDA) dat er ergens een grens ligt. Het gaat telkens om de afweging tussen beschermwaardigheid van het menselijke leven in zijn prilste gedaante en het lijden van mensen die mogelijk niet worden geboren.²⁶

CONCLUSIE: VAN ABSOLUTE NAAR TOENEMENDE BESCHERMWAARDIGHEID

Het CDA heeft in de afgelopen decennia een centrale rol gespeeld bij de Nederlandse wetgeving over medische ethiek. Men was de coauteur van vele wetsvoorstellen. Een belangrijke constante in de positionering van de christendemocraten bij medisch-ethische vraagstukken is de neiging om de politieke afweging leidend te laten zijn. De zelfbeschikking van de vrouw, de wetenschappelijke en technologische eigenstandigheid worden genuanceerd. Dit lijkt vanuit seculier perspectief wellicht betuttelend en sterk contrasterend met de huidige liberaal-seculiere meerderheid in het parlement, maar dit is slechts ten dele het geval. Hoewel in verschillende rapporten van het Wetenschappelijk Instituut absolute beschermwaardigheid het uitgangspunt bleef, is namelijk binnen het CDA in de Tweede Kamer sinds de abortuswetgeving een verschuiving van absolute naar toenemende beschermwaardigheid van het leven waar te nemen. De waarde van het on-

geboren leven wordt niet meer als absoluut gezien, maar wordt afgewogen tegen andere waarden en belangen. Toenemende beschermwaardigheid van het ongebooren leven is dus een relatieve beschermwaardigheid, die mede wordt bepaald door de wens om al dan niet zwanger te worden, het streven

Met het omarmen van het concept van de toenemende beschermwaardigheid is het CDA nadrukkelijk richting de seculiere partijen opgeschoven

om ziektes uit te bannen en lijden te verlichten of om wetenschappelijke kennis te verkrijgen.

Met het omarmen van het concept van de toenemende beschermwaardigheid is het CDA nadrukkelijk richting de seculiere partijen opgeschoven. Men is daarmee op het gebied van de medische ethiek

de antithese voorbij. Enerzijds wordt menselijke waardigheid nog steeds gefundeerd in de Bijbelse traditie: het leven wordt beschouwd als een gave van God en de mens als geschapen naar Gods evenbeeld. Deze christelijke fundering leidt door het concept van toenemende beschermwaardigheid echter niet tot principieel andere standpunten dan die de seculiere partijen innemen.

Noten

- 1 J. Outshoorn, 'Abortion in the Netherlands. The successful pacification of a controversial issue', in: H. Krabbendam en H.M. ten Napel (red.), *Regulating morality. A comparison of the role of state in mastering the mores in the Netherlands and the United States*. Leiden/Antwerpen: E.M. Meijers Instituut/Maklu, 2000, pp. 135-148.
- 2 H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy en H. te Velde (red.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*. Nijmegen: SUN, 1999, pp. 159-160.
- 3 J. de Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies, 1600-1979*. Amsterdam: Van Gennep, 1979, p. 149.
- 4 *Kamerstukken II 1971/72*, II 890, nr. 3 (memorie van toelichting, *Nieuwe regelen met betrekking tot het afbreken van zwangerschap* (Wet afbreking zwangerschap)).
- 5 Outshoorn 2000, pp. 140-141.
- 6 *Kamerstukken II 1975/76*, 13 909, nr. 3 (memorie van toelichting (Wet afbreking zwangerschap)).
- 7 *Handelingen II 1975/76*, p. 5465 (Abortus, 14 september 1976).
- 8 *Handelingen II 1975/76*, p. 5581 (Abortus, 16 september 1976).
- 9 *Handelingen II 1975/76*, p. 5576 (Abortus, 16 september 1976).
- 10 *Kamerstukken II 1974/75*, 13 253, nr. 3 (memorie van toelichting (Wet afbreking zwangerschap)).
- 11 *Handelingen II 1975/76*, p. 5459 (Abortus, 14 september 1976).
- 12 *Handelingen II 1975/76*, p. 5443 (Abortus, 14 september 1976).
- 13 *Handelingen II 1975/76*, p. 5464 (Abortus, 14 september 1976).
- 14 *Handelingen II 1975/76*, p. 5577 (Abortus, 16 september 1976).
- 15 *Handelingen II 1988/89*, 20 706, UCV 45, p. 5 (Vaste Commissies voor justitie en voor de volksgezondheid, notitie Kunstmatige bevruchting en draagmoederschap, 17 april 1989).

- 16 *Handelingen II* 1988/89, 20 706, UCV 45, p. 5 (Vaste Commissies voor justitie en voor de volksgezondheid, notitie Kunstmatige bevruchting en draagmoederschap, 17 april 1989).
- 17 *Handelingen II* 2001/02, 27 423, 7, p. 241 (Embryowet, 2 oktober 2001).
- 18 De embryowet diende allereerst om duidelijke wettelijke kaders te scheppen waarbinnen onderzoek kon plaatsvinden. Tevens werd de beschermwaardigheid van het embryo geregeld en enkele mogelijke onderzoekstrajecten werden ongewenst verklaard. Het kabinet ging niet uit van een absolute beschermwaardigheid van het embryo, maar van een toenemende beschermwaardigheid.
- 19 cf. *Handelingen II* 2001/02, 27 423, 7, p. 238 (Embryowet, 2 oktober 2001).
- 20 *Handelingen II* 2001/02, 27 423, 7, p. 238 (Embryowet, 2 oktober 2001).
- 21 *Handelingen II* 1988/89, 20 706, UCV 45, p. 5 (Vaste Commissies voor justitie en voor de volksgezondheid, notitie Kunstmatige bevruchting en draagmoederschap, 17 april 1989).
- 22 *Handelingen II* 2001/02, 27 423, 7, p. 241 (Embryowet, 2 oktober 2001).
- 23 Restembryo's zijn overtollige embryo's die overblijven na een ivf-behandeling en niet in de baarmoeder worden teruggeplaatst.
- 24 *Handelingen II* 2001/02, 27 423, 7, p. 244 (Embryowet, 2 oktober 2001).
- 25 Cf. *Handelingen II* 2007/08, 29 323, 104 (Pre-implantatie genetische diagnostiek, 2 juli 2008).
- 26 *Handelingen II* 2007/08, 29 323, 104, p. 7430-7431 (Pre-implantatie genetische diagnostiek, 2 juli 2008).